

Bahûr İsrâîl'in *Cerîde-i Felsefiye*'si ve Osmanlı'da İlk *Das Kapital* Tefrikası

Bilal YURTOĞLU*

Özet

Cerîde-i Felsefiye Ağustos 1912'de Bahûr İsrâîl tarafından çıkarılmış ve sadece bir sayı neşredilebilmiş Osmanlıca bir dergidir. Bilim ve felsefenin yanı sıra ekonomi ile ilgili yazılar bulunan dergide Ahmed İbrahim Bey'e ait olan biri dışındaki tüm makaleler Bahûr İsrâîl tarafından kaleme alınmıştır. Ekonomi ile ilgili yazılarda dönemin ünlü ekonomisti Mehmed Cavid Bey üzerinden liberal ekonominin eleştirisi yapılmaktadır. Bir diğer yazıda ise Karl Marks'ın ünlü eseri *Kapital*'in Fransızcasından yapılan bir tefrikaya başlandığı görülmektedir. Dergi ve yazarları Osmanlı'da 1908'den sonra başlayan sosyalist hareketin üyeleri olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Cerîde-i Felsefiye*, Bahûr İsrâîl, Marks, *Kapital*, Mehmed Cavid Bey ve liberal ekonomi.

Bahûr İsrâîl's Cerîde-i Felsefiye of and First Feuilleton Of Marx's Das Kapital in The Ottoman Period

Abstract

Cerîde-i Felsefiye is a popular magazine published only one issue in İstanbul by Bahûr İsrâîl in August 1912. It contained some writings about philosophy and economics. All but one penned by Bahûr İsrâîl. In the economic writings it is criticized liberal

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, byurtoglu@kastamonu.edu.tr

economy and advocated Marxist economics. In another article famous work of Marx's *Das Kapital* is serialized. Magazine and its authors can be considered as members of the socialist movement began in the Ottoman Empire after 1908.

Keywords: *Ceride-i Felsefiye*, Bahûr İsrâil, Marx, *Kapital*, Mehmed Cavid and liberal economy.

Modernleşme çabalarımıza bağlı olarak ülkemizde, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte gitgide artmaya başlayan Batı etkisinin XX. yüzyılın başlarında önceki dönemlerle kıyaslanmayacak boyutlara ulaştığı bilinmektedir. Bu etkinin bir sonucu olarak özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile Türkiye'de çok canlı bir düşünce hayatı ortaya çıkmıştır. Edebiyat, felsefe, tarih, sosyoloji, siyaset, ekonomi gibi birçok kültürel alanda Batılı düşünürlerin görüşleri ve düşünce sistemleri takip edilerek heyecanla savunulmuştur. Osmanlı düşünce hayatında XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa Aydınlanma Dönemi Fransız Felsefesi'nin, ikinci yarısında o dönem Avrupa'sının materyalist, evolüyonist, pozitivist felsefeleri başta olmak üzere liberalist, sosyalist, feminist vb. gibi pek çok anlayışının taraftar bulduğu görülmektedir. (Demir, 2007, III:21) Bu çok renkli ve doğal olarak karşıtlık ve çatışmalarla dolu düşünce hayatını, XVIII. yüzyılın ilk yarısında adeta bin bir şartla kabul edilmesine rağmen bu dönemde büyük bir serbestlik ve rağbetle icra edile gelen matbaa faaliyetleriyle ortaya çıkan gazete, dergi ve kitap gibi pek çok yayında izlemek mümkündür. Söz konusu yayınlardan biri de bizim bu makalemizin konusunu oluşturan *Ceride-i Felsefiye* adlı dergidir.

Ceride-i Felsefiye

Kapak bilgilerinde, aylık olarak yayınlanacağı söylenen dergi sadece bir sayı çıkarılabildiği görülmüştür. Derginin ilk ve tek sayısının yayın tarihi Rûmî 9 Ağustos 1328'dir [22 Ağustos 1912]. *Arap Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu*'nda (Duman, 1986) yer almayan dergi Kanâat Matbaası'nda basılmıştır. Adres olarak "Dersâdet'de Bâbü'lî Câddesi'nde Kanâat Kütüphanesi'nde *Ceride-i Felsefiye* müdüriyeti" olarak gösterilmiştir. Nüshası iki kuruş, bir yıllık abonelik bedeli ise yirmi kuruş olarak belirlenmiştir. Dergi müdürü Bahûr İsrâil'dir. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan ve bazı kaynaklarda adı Bohor olarak gösterilen (Özen, 1941:393) yazarın Abbé Barbe'den yaptığı ve Matbaa-i Amire'de basılıp 1332 tarihinde İstanbul'da yayınlanan *Tarih-i Felsefe* adlı tercümesinin ülkemizdeki ilk birkaç felsefe tarihi çevirisinden biri olduğu bilinmektedir (Ülken, 2005:301).

Otuz iki sayfalık dergide toplam yedi yazı bulunmaktadır. Bunların birisi Ahmed İbrahim Bey, diğer altısı Bahûr İsrâil tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazılar sırasıyla "Muhterem Karilerimize", "Şey ve Sebeb", Menşe-i Arz", "Usûl-i Hâzır-ı İktisâdî", "İktisâd-ı İctimâî", "İki Nev İlmi-i İktisâd" ve "Dağınık fikirler"

başlığını taşımaktadır. Önsöz yerini tutan birinci, bilim ve felsefe tarihi ile ilgili ikinci ve üçüncü yazı ile Bahûr İsrâil'in bazı düşüncelerini aforizmalar şeklinde ifade eden çok kısa sonuncu yazı bir yana bırakılırsa derginin diğer yazıları ekonomiyle ilgilidir.

Derginin Amacı

Bahûr İsrâil'in bu dergiyle, II. Meşrutiyet ile ortaya çıkan siyasi durumun gerçek toplumsal bir devrime dönüşmesi için ihtiyaç duyulduğu kanısını taşıdığı düşünceleri yaymayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre, bilim ve tecrübelerin de gösterdiği üzere, gerçek bir devrimin (*inkilâb*) olabilmesi için sadece bir sıra yenilik (*teceddüdât*) ve reform (*ıslâhât*) yapmak yeterli değildir. Önemli olan özellikle batıl inançlar ve düşünceleri ortadan kaldırarak toplumun kavrayış düzeyini yükseltmektir. Böylece yeni anlayışlar ortaya çıkarak, o toplumun hayatı önceki aşamanın tekrarı olmaktan kurtarılacaktır.

Bununla beraber Bahûr İsrâil'e göre, taşıdığı tuhaf ruh hali nedeniyle sıradan insana gerçeği (*hakikat*) öğretmekten daha zor bir şey düşünülemez. Zira sıradan insanın zihni ancak basit ve ancak maddi şeyleri kavrayabilir. Akıl kavrayışının yetmediği manevi konulara çok fazla inanarak her şeyi bir takım vehimlerle ilişkilendirir. Örneğin dünyanın hareketinin nedenlerini bilmeyen cahiller, pek ala bir bilim adamından (*mütefennin*) sorup öğrenebileceklerken, kendilerince bir takım nedenler uydururlar. Depremleri, bazıları günahlarımıza, bazıları haksız insani münasebetlere bazıları öküzün boynuzuna bazıları da devenin kuyruğuna bağlarlar. Bu katmerli cehalet (*cehl-i mürekkebe*) görevi daha da zorlaştırmaktadır.

Bu zorlukları aşmak için topluma en önce bireysellik/kendilik düşüncesini (*fikr-i şahsiyet*) aşılacak gerekir. Dünyanın Avrupa, Amerika, Japonya gibi gelişmiş ve girişimci toplumlarının yanında bizim toplumumuz, her şeyi devlet babasından bekler ve yeni eserlere el uzatmaktan aciz ve korkar bir halde bulunmaktadır. Bunlara mutluluğun, medeniliğin ancak bireycilik/kendilik gücünü (*kudret-i şahsiyet*) doğal sınırlar içinde harcayıp kullanmakla elde edilebileceğinin kavratmak zorunludur. Ancak bireyi kişiliğinden ayırıp başka kişilere veya diğer uydurma şeylere bağlayan manevî bağlar çok sağlam ve çok eskidir. Bireylerin kişiliğine (*şahsiyetine*) inanmasını sağlamak için önce akıl ve kalbini sıkı sıkıya esir etmiş bağları çözmek ve ardından kendisine ilerlemenin gerçek nedenlerini (*esbâb-ı sabîha-i terakkî*) göstermek gerekir.

Bu amacın gerçekleşmesinde matbuatın önemi büyüktür. Fakat bizdeki süreli yayınlar (*resâ'il-i mevkuûte*), aşk şiirleri, dile ve kişisel konulara dair tartışmalar gibi çocukça yazılarla tika basa dolu olan bir yayının denizinden ibarettir. Oysa gerçek devrim (*inkilâb-ı hakiki*) kısır tartışmalar veya anlamsız aşk şiirleriyle yapılmaz. Bilgisizlik (*cehl*) içinde koşan, bilinçsiz (*mabrûm-ı şu'ûr*) olan topluluklara (*'anâsır*) beyni uyuracak (*tenbîh-i dimâğ*) eserler gerektir. Yeni araştırmalarla ilgilenen ve

yazularıyla bir düşünsel devrim (*inkilâb-ı fikrî*) meydana getirmek istedikleri söylenebilecek sadece birkaç yazarımız vardır. İşte Bahûr İsrâîl, toplumda bir düşünsel devrimin oluşabilmesi için “bilimsel dergi” (*mecmû‘a-i ‘ilmiye*) olarak nitelediği *Ceride-i Felsefiye*’nin yayınına başlamıştır. Bir düşünürün (*mütefekkir*) önde gelen inceleme konuları tüm varlıklar, özellikle insan ve toplum olduğundan dergide, düşünce özgürlüğü kaybetmeden, toplumsal, ahlaksal, hatta teorik ve bilimsel (*fennî*) olmak şartıyla ekonomik konulara yer verecektir.

Bahûr İsrâîl, “düşünceler ortaya koyma etkinliği” (*‘ilm-i tefekkür*) dediği felsefenin küçük bir gurup zümreye özgü bir uğraşı olduğu iddiasını kabul etmez. Ona göre, tıpkı matematik ve doğa bilimlerinde olduğu gibi her adımda geçerli kurallara uyulursa felsefi düşüncenin de insanlar arasında yaygınlaşması mümkün olur. Ancak bunun için yazarın samimi olması ve sadece bir sınıfın çıkarlarına hizmet ederek topluma tepeden bakmaması gerekir. Toplumda her sınıfa bir ihtiyaç vardır. Sermaye sahibi, esnaf, işçi toplumda aynı öneme sahiptir. Bu nedenle *Ceride-i Felsefiye*’de kapalı bir ifadeyle yazılmış makaleler yer almayacak ve konular son derece özenle seçilecektir (*Ceride-i Felsefiye* 1328, 1:3-6).

Büyük Soru

Bahûr İsrâîl’in dergideki “Şey ve Sebeb” başlıklı yazısında evrimci ve materyalist görüşler sergilediği görülmektedir. Mütefekkirane bir üslûbla kaleme alınan ve insanın evreni anlama çabasını konu edinen ilk yazıya, insan denilen hayvanın dağ, deniz, bitki gibi dünyanın öğelerinden olduğu ifadesiyle başlanmaktadır. Buna göre, insanın sonsuz evreni anlama çabasında sinirlerden oluşan beyin aynasında, duyarları (*ibtisâsât*) aracılığıyla varlıklar hakkında mantıksal bir örgü oluşturur. Ancak insan gerçeğin (*nefsül-emr*) kendisine ulaşamaz, gerçeği daima kendisine göre anlamlandırır.

Bahûr İsrâîl’e göre her araştırmadan önce gelen ve cevaplanması gereken esas soru tümel başlangıç (*ibtidâ-yı küll*) sorusudur. İnsanlar her şeyden önce bu konuya dair bir inanç ararlar. Çünkü yaşamla ilgili bütün işler, ahlâk hep bu inançtan kaynaklanır. Böyle bir inanç toplumların en önemli dayanak noktasıdır. Bu nedenle her dönemin felsefi başlangıcı (*ebced-i felsefi*) bu tümel başlangıç sorusuna cevap bulmaktır. Hz. Musa’da böyle yapmıştır. İyonyalıların ve Elealılıların felsefi incelemelerinin kavrayamayacak düzeydeki İsrailoğullarına Yahve’nin evreni altı günde yarattığını söyleyerek onlara bu sorunun çözümünü anlayabilecekleri bir diller açıklamıştır.

Öte yandan Bahûr İsrâîl’in, günlere göre ayrıntılandığı bu yaratılış teorisini, çok belirsiz ifadelerle de olsa deist bir yoruma tabi tutarak Tanrı’yı evrenin dışına çıkardığı ve oradan materyalizme geçerek evreni bütünüyle madde ve hareketinin alanı halinde getirdiği görülmektedir. Şöyle ki söylediğine göre, Mus’anın çözümünün içerdiği derin bir hakikat (*bikmet*) vardır. O da Tanrı’nın

(Yahve) yani maneviyatın her şeyden önce var olması, maddenin onun manevi gücünden doğması fakat Ezeli Nedeni (Mü'essir-i Sermedî) bunların dışında aramak gerektiğidir. Dünya, sadece madde ve harekettir. Madde dengeye, hareket sükûnete eğilimlidir. Bu nedenle doğayı araştıran eski filozoflar tümel köken (menşe'-i küll) olarak suyu, havayı, ateşi ve benzerini kabul ederek her şeyin bazı nedenlerin etkisiyle hareket ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak eski fizyologlardan gerçeğe en fazla yaklaşan “evren rastlantılar ve çarpışmalar sonucu bir araya gelen atomlardan (zerrât-ı mâddiyât) oluşmuştur” diyen Leukippos (MÖ 5. yy) ve Demokritos (MÖ 460-370) olmuştur.

İsrâil'e göre, fizik, kimya, astronomi yani doğa bilimlerinin gözlem ve deneyleriyle matematik bilimlerinin hesaplamalarının kanıtlayıp bize gösterdiği tek gerçek var olanın maddeden başka bir şey olamayacağıdır. İnsan zihni hiçbir zaman maddenin dışına sıçrayamaz (feverân). Düşüncenin kaynağı maddî çevre, konusu yine madde olan beyindir. Yazarın hayat, ruh, duyu (hâsse), ölüm gibi metafizik kavramları maddeci bir anlayışla tanımlarken yazının başında maddenin önüne koyduğu maneviliği de maddenin bir tür tezahürü olarak tanımlayarak katıksız bir maddeciliğe vardığı görülmektedir. Hayat, zaman ve mekânda özel şartlar içinde kaynayıp karışan bazı atomların özellikleri toplamıdır. Ruh, beynin bir işleyiş biçimidir. Atom, evrenin örneğidir (timsâl). Gelişme (tekâmül) kanunu hücreyi de mecreyi de kapsamaktadır. Duyu (hâsse), ruh, güç, biçimler ve farklı derecelerde hep aynı şeye, maddi görünümlere verilen isimlerdir. Manevîlik, maddiliğin bir tür görünümünden ibarettir. Madde yok olmaz. Ölüm, şekillere ve bileşiklere özgüdür. Maddesiz şekil ve güç düşünülemez. Şey, nedeni içerir. Yazı, insana aynı bağlamda yapılan imalı bir tavsiyeyle sona ermektedir:

“Ey insan! Bilimin nağmelerini dinledin mi? Doğanın nağmeli abenklî dili diyor ki hareketlerinin gerçek nedeni senin dışında değil, içindedir. Sakın, seni çör çöp gibi havalara savurmak için yükseklere çıkaracağını vaat eden rüzgârlara bağ eğme! Girdaplara düşmek ve parçalanmak istemezsen büyük şair gibi esaret zincirinde eğilmeyi bırak ve kendi göklerinde kendin uç!...”
(Ceride-i Felsefiye 1328, I:7-10).

Dünyanın Oluşumu

“Menşe'-i Arz” başlıklı bu yazıya dünyanın oluşumunun, bütün söylenceler ve gelişigüzel anlatılar bir yana bırakılarak deneyler ve gözlemlerle ortaya çıkan bilimsel gerçeklere ve düşüncelere göre açıklanması gerektiği vurgulanarak başlanır. Canlı ve cansızıyla (mevâdd-ı câmide) bir bütün olan evrenin aynı gelişme ilkesine (kâ'ide-i tekâmül) bağlı olduğu söylenerek bilim adamlarının evrenin özelliklerini ve kanunlarını keşfetmeyi başardıkları ifade edilmektedir. Konuyla ilgili olarak dünyanın küreselliği ve hareketleri hakkında bilim tarihindeki bazı gelişmelere değinildiği görülmektedir.

Buna göre, artık dünyanın küre şeklinde olduğu ve gökyüzünde hiçbir şeye dayanmadığı kesin olarak kanıtlanmıştır. Dünya, hem kendi ekseni üzerinde hem de Güneş çevresinde dolanmaktadır. Astronomlardan meşhur Kepler (1531-1630), yaptığı gözlem ve hesaplarla gezegenlerin hareket biçimlerini tam olarak belirlemeye yarayan kanunlar keşfetmeyi başarmıştır. Yazıda ayrı ayrı kısaca açıklanan Kepler'in üç kanununa dayanarak yapılan matematiksel hesapların doğruluğunun, dünya ve gezegenlerin hareketleriyle kanıtlandığı belirtilmekte ve gökyüzüne bakarak doğa kanunlarını bulmaya çalışmanın yasalar uydurmaya (*kavânin-i mevzû'a*) benzemediği, bu kanunların büyük çaba ve fedakârlıklarla ortaya konduğu vurgulanmaktadır. Newton'un (1643-1727), Kepler kanunlarından yararlanarak "herhangi iki cisim kütleleriyle doğru (*mabsûten*) ve aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak (*ma'küsen*) birbirini çeker" şeklinde ifade edilen ve kuvvet ile hareketin mekanik ilkelerine temel olan genel çekim kanununu keşfedip düzenlendiği belirtilmektedir. Böylece, dünyanın şekil ve hareketi, gökyüzündeki konumu ve diğer gezegenlerle ilişkileri başarıyla açıklanmıştır ancak yazara göre geriye bir önemli soru daha kalmaktadır. O da acaba yerkürenin kendi başına ve ayrı olarak mı yoksa Güneş ve diğer gezegenler ile ortak bir köke mi sahip olduğudur? (*Ceride-i Felsefiye* 1328, I:11-12).

Bahûr İsrâîl, bu soruya cevap verebilmek için önce dünyayı, Güneş'i ve diğer gezegenleri oluşturan maddeleri inceleyip karşılaştırmak gerektiğini belirterek sözü spektroskop aletine getirir. Bilindiği üzere yavaş yavaş gelişen yeni bir bilim dalı olan ve önemi XIX. yüzyılın başlarından itibaren anlaşılmaya başlanan spektroskopi, ışığın saçılmasını sağlayacak prizma ve bu tayfi ayrıntılarıyla taramakta kullanılacak mikroskop teknolojisinin gelişmesiyle zamanla bilimdeki en değerli araç haline gelmiştir. (Gribbin, 2013:439-440). Yazarın, tarihi ayrıntılardan hiç söz etmeden spektroskop, kullanılışı ve bu sayede ulaşılan bilimsel sonuçlar hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Buna göre, nasıl yerdeki çeşitli cisimleri analiz etmek için birçok yöntem ve araç-gerece sahipsek gök cisimlerinin bileşenlerini anlamak için de tayf analizi (*tablil-i tayfi*) adında çok değerli bir analiz yöntemine sahibiz. Spektroskop denilen araç ışığı bir prizmanın (*menşûr*) içinden karanlık bir hücreye sokarak analiz etmekte ve cismin bileşiminde bulunan maddeler türlü renklerde yansıyan ışınlar sayesinde birer birer anlaşılacaktır. Spektroskop aracılığıyla yıldızlara bakıldığında hepsinin hemen aynı kimyasal maddelerden oluştuğu görülmektedir. Yerkürede bazı cisimler vardır ki önceden tayf analiziyle Güneş'te keşfedilmiş ve çok zaman sonra da toprakta bulunmuştur. Helyum elementi bunlara örnektir. Güneş ve Dünya dâhil olmak üzere gezegenlerin aynı elementlerden oluştuğuna bilimsel olarak şüphe kalmamıştır. Güneş ve yıldızlar ışıklı, gezegenler (*seyyâreler*) ise aslında sönümlü (*muntafî*) olup Güneş'in ışığıyla aydınlanırlar. Bu gerçek yine spektroskop sayesinde ortaya çıkarılmıştır.

İsrâîl, spektroskopla yıldızların sıcaklık derecelerini ve sıcaklık derecelerinden de yaşlarının yaklaşık olarak tahmin edilebileceği bilgisini de vermektedir. Buna göre, yeryüzü gibi yıldızlar da gelişme (*tekâmül*) kanununa bağlı olarak yavaş yavaş soğurlar. Mavi ve beyaz görünenler sıcaklıklarının en yüksek derecesindedirler. Güneş gibi sarı renkte olanlar nispeten daha soğuk dolayısıyla daha ihtiyardır. Turuncu renktekiler bir kademe sonra kırmızı ve sonunda karanlık bir hale girecek ve sönmüş yıldızlar (*kevâkib-i muntafiye*) arasına katılacaklardır. Gökyüzündeki bazı cisimler soğuktur ve bunlar ışıklı yıldızların sıcak ışıklarını soğururlar. Eğer bu soğuk cisimler olmasaydı gök küre bir ateş şapkası halinde olur ve gezegenlerde asla hayat izleri olmazdı. Yazar, bu açıklamaların ardından göklerin, helezonik, küre şeklinde veya şekilsiz galaksilerle dolu olduğunu ve bunların tümünde bir veya daha çok merkezî ve ışıklı çekirdekler ve bu çekirdekler çevresinde yine aynı şekilde ışıklı noktalar bulunduğunu ifade ediyor. Spektroskopla yapılan incelemeler sonucunda galaksilerin hidrojen ve bilinen diğer bazı elementlerle “nebyum” adında henüz yeryüzünde rastlanılmadığını söylediği ancak elementler tablosunda karşılığını bulamadığımız diğer bir cisimden oluştuğunu söyler. Sözü edilen elementlerin de merkezdeki çekirdekleri etrafında helezoni bir daire oluşturacak biçimde hareket ettiğini belirtir.

Yazının sonuna doğru Bahûr İsrâîl'in, dünyanın oluşumunun, ilk kez Kant (1724-1801) tarafından dile getirilen ve Newton fiziğinin sorunlarının giderip aydınlatılmayı amaçlayan Fransız Laplace (1749-1827) tarafından ortaya atılan nebüloz kuramı (Yıldırım, 1999:120-122) çerçevesinde büyük bir bilimsel kesinlikle açıklandığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çok da tatmin edici olmayan bir biçimde, astronom ve fizikçi Laplace'ın sayısız gözlem ve matematik hesaplarla Güneş sisteminin de büyük bir galaksinin (*kehekşân*) merkeze toplanma (*temerküz*) ve katılaşmasıyla oluştuğunu tam bir kanaatle ileri sürdüğünü söylemektedir. Ona göre, jeologların (*tabakâtül-arz mütebassısları*) yer kabuğunun bir anda şimdiki gibi katılaşmadığını kanıtlamaları da bu görüşü desteklemektedir. Zira cisimler katılaşmadan önce ya sıvı ya da gaz halinde olmak durumundadırlar. Dolayısıyla fizikteki ve madde hakkındaki deneyler, astronominin vardığı sonuçları güçlendirmekte ve barınağımız olan yerin, göklerdeki galaksilerden birisinin maddeleri ve hareketlerinden oluştuğunu gayet açık bir biçimde kanıtlamaktadır (*Ceride-i Felsefiye* 1328, I:13-15).

Marksist Ekonomi Yazıları: Toplumsal Gelişme (*Tekâmül*) Ekonomik Yapı Tarafından Belirlenir

Dergide ekonomiyle ilgili üç yazı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “Usûl-i Hâzır-ı İktisâdî” başlığını taşımaktadır. Yazının Ahmed İbrahim Bey tarafından Fransızca [bir kaynak]dan derlendiği (*muktebes*) söylenmektedir. Makaleye toplumsal sınıfları doğuran nedeni emek (*sa'y*) olduğu görüşüyle başlanmaktadır.

Toplumda emeği dayanan kalabalıklara karşılık bir de yönetimi ele geçirecek zor ve hile emekten kaçınan bir azınlık (*akalliyet*) vardır. Toplumsal kurumlar (*teşkilât*) kalabalıkların zannettiği gibi doğal değildir. Toplumsal kurumların oluşması ve ortadan kalkmasıyla üretim biçimleri (*usûl-i istihşâl*) arasında sıkı bir ilişki vardır. Üretim biçimleri geliştikçe insanlar dolayısıyla emek özgürleşmiştir. Özgür emeğin, daha yararlı olduğunun görülmesi kölelik ve köleleştirme (*esâret ve istirkâk/servage - esclavage*) adetlerini ortadan kaldırmıştır. Yoksa bunun nedeni adalet ve kardeşlik gibi duygular değildir. Zira toplumsal gelişmeler (*tekâmülât-ı ictimâ'îye*) duygusal durumlarca belirlenmez. Toplumsal gelişme nedenleri (*esbâb-ı tekâmül*) doğrudan doğruya toplumun ekonomik yapısına *nizâm-ı iktisâdî* bağlıdır. Toplumsal gelişme, sadece üretim, servet bölüşümü (*taksim-i servet*), toplumsal sınıfların oluşumu, sınıflar arasındaki etkinlik biçimi ve değişim (*mübâdele*) gibi nedenler yüzünden ortaya çıkar.

Öte yandan toplumda hiçbir zaman dinginlik (*sükûnet*) esas değildir. Kurumlara (*müessasât*) karşı, civcivin içinde bulunduğu yumurta kabuğunu kırmak zorunda olması gibi, her zaman bir tepki (*'aksül'-amel*) vardır. Nitekim Fransa'da soyluların (*asilzâdegân*) ayrıcalıklarının yok edilmesi ve esnaf topluluklarının ortadan kaldırılması, sermaye ile servet üretebilmek için emeğin özgürlüğüne (*serbesti-i sa'y*) ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmıştır. İşçi, asillerin ve esnaf topluluklarının tahakkümünden kurtulmuş fakat bu kez de servet kaynaklarını (*menâbi'-i serveti*) dolayısıyla hükümeti yani bütün toplumsal gücü (*kuvve-i milliye*) ellerine geçirenlerin yanında ücretle çalışmaya mahkûm kalmıştır. Özetle toplumda bazı bireylerin zorunlu ihtiyaçları karşılamak için ürettikleri şeyler, diğerleri tarafından fazla fazla tüketir (*istihlâk*).

Makalenin sonuna doğru yeniden köle ve işçi konusuna dönülerek bu ikisi arasında bir karşılaştırma yapıldığı görülüyor. Buna göre, köle çalıştırılsa da çalıştırılmasa da günlük ihtiyaçlarının (*nafaka-i yevmiye*) karşılanacağından emindi. Oysa gündelikçi ancak emeğini sermaye sahibine satabildiği zaman ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Dolayısıyla sermaye sahibi, ücretle işçi çalıştırma yöntemi (*ücretle 'amele istihdâmı usûli*) sayesinde üreticileri (*müstahsil*) beslemekten kurtulmuştur. Ancak bu durum toplumu beslemekle sorumlu olanları yani işçileri çoğunlukla sadakaya muhtaç duruma düşürmüştür. Buna bir de demir köleler olan makinelerin ihtiyaçların karşılanması için gerekli emek süresini kısaltarak insanın üretim gücünü artırması dolayısıyla temel maddi ihtiyaçların gittikçe daha kısa sürelerde üretilmesi imkânı eklenmiştir. Günümüzdeki istihdam biçimi de doğal olarak ortadan kalkacaktır. Ancak makine sanayi acaba yeni üretim yöntemleri, yeni icatlar, yeni bir toplumsal hayat doğurabilecek mi? Yazar bu sorulara gelecek makalede cevap vermek niyetinde olduğunu belirterek yazısını bitirmektedir (*Ceride-i Felsefiye* 1328, I:16-18).

Toplumcu Ekonomi ya da “*Le Capital*”den Tefrika

Derginin “İktisâd-ı İctimâî” başlıklı ekonomiyile ilgili ikinci yazısı Bahûr İsrâil tarafından kaleme alınmıştır. Amacı ve konusu hakkında bir giriş yapılmadan “Birinci Kısım - Mâl” alt başlığı atılarak doğrudan yazıya başlandığı görülmektedir. Yazı pek çok alt başlık ve on beş madde içermektedir. Bu maddelerde temel bazı ekonomi kavramları ve ilkeleri açıklamaktadır. Yazıda meta (*mâl*), tüketim (*istihlâk*), tüketim değeri (*kıymet-i istihlâkiye*), ticari değer (*kıymet-i ticâriye*), ticari değer temeli, ölçütü, emek (*sa'y u 'amel*), iki bakış açısından emek, özel teşebbüs (*mesâ'î-i husûsiye*), değişim (*mübâdele*), değerli girişimin (*mesâ'î-yi 'âliye*) değersiz (*mesâ'î-yi basîta*) dönüştürülmesi, üretim araçları (*vesâ'it-i istihlâkiye*), değişim pazarı (*pazar-ı mübâdele*) gibi kavramlar ve konulardan bahsedilmektedir (*Ceride-i Felsefiye* 1328, I:19-25).

Bu yazının asıl özelliğinin, Karl Marks'ın (1818-1883) *Das Kapital*'inin Fransızca baskısından yapılan bir tefrika olduğu, derginin iki ayrı ekonomi anlayışından söz edilen bir sonraki makalesinde, yine Bahûr İsrâil tarafından açıklanmaktadır. Oradaki açıklamalarda, “Toplumcu Ekonomi” (*İktisâd-ı İctimâ'î*) başlığıyla tefrikasına başlanan bir önceki yazının telif veya tercüme değil “büyük” diye nitelenen Karl Marx'ın “*Le Capital*” adlı kitabından özetin özeti (*hülâsatül-hülâsa*) olarak doğrudan doğruya yapılacak alıntılardan oluşacağı bilgisiyile verilmektedir. Gerçekten bir karşılaştırma yapıldığında hem başlıklar hem de verilen bazı örnekler¹ dolayısıyla bu tefrikanın, *Das Kapital*'in “Meta” başlıklı “Birinci Bölümü”nün on beş maddede toplanmış özeti olduğu görülür (Marks, 2003:45-74).

İki Tür Ekonomi: Liberal ve Toplumcu Ekonomi

Dergide ekonomi bilimiyle ilgili üçüncü ve son yazı yine Bahûr İsrâil tarafından kaleme alınmış olup “İki Nev İlm-i İktisâd” başlığını taşımaktadır. Yazı, ülkemizde o döneme kadar ortaya çıkıp yerleşmiş ekonomi anlayışları ve yayınlarına karşı bir itiraz ve eleştiridir. Yazıda, ekonomik olaylar doğal kanunlardan örölmüş bir zemin üzerinde ortaya çıktığı için ekonomi biliminin hem diğer bilimlerle hem de toplumu inceleyen filozoflar dolayısıyla felsefeyle ilişkili olduğu belirtildikten sonra söz, ekonomiyile ilgili yayınlara getirilir. İlk itiraz, dönemin matbuatında ekonomiyile ilgili değil daha çok eğlenceli, edebi yazılara yer verilmesindedir. Bunun nedeni olarak bu tür yazıların kolay olması gösterilir. Bahûr İsrâil bu duruma örnek verirken Karl Marks'ın adını tekrar zikretmektedir. Ona göre, Emile Zola (1840-1902), Guy de Maupassant (1850-1893), Anatole France'ın (1844-1924)

1 Sözelimi *Kapital*'de emek zamanının metanın değerini etkilediğine ilişkin olarak verilen “örneğin uygun mevsimlerde aynı emek miktarı 8 kile buğdayda maddeleştigi halde uygun gitmeyen mevsimlerde yalnızca dört kilede maddeleşir” şeklindeki örnek (I:49) *Ceride-i Felsefiye*'de “meselâ 'aynı mikdâr sa'y u 'amel, eğer mevsim müsâ'id olursa yigirmi değilse on kile buğdayı hâsil ider” (I:22) şeklinde geçmektedir.

bir romanını tercüme etmek, meşhur Alman filozoflarından Marks'ın hemen bütün ömrünü harçayarak yazmış olduğu büyük eserini almak ve kayıt etmekten yüz kere daha kolaydır. Ancak toplumun yararını düşünerek bu zorluklara göğüs gerecek ve dergisinde (*risâle-i mevkûte*) eğlenceli romanlar yerine ekonomi tefrikalarına yer verecektir. İsrâîl'in bu eleştirilerinin, 1891'de çıkarılmaya başlanan *Servet-i Fünûn* dergisine ve anlayışına karşı yapılmış olduğunu düşünebiliriz. Çünkü ilk zamanlarda bu dergi yabancı dergilerden alınan resimler ve tercüme edilen [edebî] makalelerle doluydu (Özen, 1941: s. 65). Gerçekten tam da İsrâîl'in isimlerini verdiği gibi, derginin altıncı sayısında pozitvizmi edebiyata uygulayan Emile Zola tanıtılmış, dördüncü cildinde ölümü üzerinde Guy de Maupassant hakkında bir medhiye yazılmış hatta on birinci cildinin çeşitli sayılarındaki yazılarda da dergiyi çıkaran Servet-i Fünûn akımı tarafından Emile Zola'nın üstatlığının kabul edildiği ifade edilmiştir (Korlaelçi, 1986:219-220).

İsrâîl'in dönemin ekonomi kitaplarına ve bu kitaplarda şekillenen ekonomi anlayışına yönelik eleştirileri daha detaylıdır. Buna göre, şimdiye kadar zenginlik bilimi (*ilm-i servet*) ve ekonomi bilimi (*ilm-i iktisâd*) adında yayınlanan eserlerin incelenmesinden ülkemizde iki tür ekonomi bilimi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi çıkarlar alanında eğitim görmüş “adamlar” (*ricâl*) tarafından ortaya atılarak mevcut ekonomik kurumları değişmez ve ebedî sayan ve yalnız bu kurumların yararlarından söz eden anlayıştır. İkinciye bilim alanında gerçekleri araştırmakla hayat geçirmiş “bilginler” (*ulemâ*) tarafından ortaya atılmıştır. Bu anlayış hiçbir kurumu gerekli görmez ve gelişme (*tekâmül*) kanunu gereği olarak hepsinin değişmeye mahkûm olduğunu ileri sürerek ekonomik olayların bu temel üzerinde ne şekilde olup bittiğini açıklamaya çalışır. Bunların her ikisi de gözlem yöntemine (*usûl-ı müşâbede*) dayanmıştır. Fakat birincisi gözlemlerini kamuoyunun (*efkâr-ı umûmiye*) kabul ettiği şekilde kayıt ederek olayları tanımlamaktan (*tarîf*) başka bir meziyet göstermemiştir. İkincisi her gözlemini analiz etmek (*tablîl*) zahmetine katlanarak gelişigüzel fikirlerden daha yüksek, daha önemli sonuçlara ulaşmıştır. Oysa tanım kişisel (*indî*) olabilir. Analizde ise özel bir yöntemle gerektiği kadar kanıt ve olup biten durumlara uygun bir sonuca varmak zorunludur. Bahûr İsrâîl'e göre, olumsuz anlam taşıyan birinci tip ekonomi anlayışının en önde gelen temsilcisi yazdığı Mehmed Cavid Bey'dir. Bu konuda en açık olarak yazan odur; diğerlerinin eserleri de onunkine benzemektedir. Bu nedenle eleştirilerini onun *İlm-i İktisâd* adındaki kitabında yazdıkları üzerinden yapacaktır.

Bilindiği üzere Osmanlıda modern ekonomi düşüncesine yönelik çalışmalar XIX. yüzyılın birinci yarısında ortaya çıkmaya ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren de konuyla ilgili tercüme veya telif tarzında önemli ürünler verilmeye başlanmıştır (Demir, 2007, III:117). İlk modern ekonomik akım olan liberalizm II. Mahmud döneminin sonlarında David Urquhart tarafından tanıtılmıştır. Urquhart'ın liberalizminin ürünü, Balta Limanı'nda Reşit Paşa'nın yalısında varılan 1838 Ticaret

Anlaşması olmuştur. Anlaşmanın yapıldığı yıl yine İngiliz olan Mr. Churchill tarafından çıkarılan ilk özel gazete *Ceride-i Havâdis*'te "himaye usûlü" ile "serbestî usûlü" karşılaştırılmış ve Türkiye'nin kalkınması için en elverişli tutum olarak ikinci usûlün faziletleri anlatılmıştır. İlk ekonomi kitabı da yine bu gazete desteğinde 1852'de Sahak Efendi tarafından *İlm-i Tedbir-i Menzûl* adıyla çıkarılmıştır. Bu tarihten Mehmed Cavid'e kadar birçok ekonomi kitabı yazılmış veya çevrilmiştir. Bu eserlerde, Ahmed Mithat Efendi'nin *Ekonomi Politik*'i ile Kazanlı Musa Akyeğitzade'nin (1865-1923) *İktisad yahut İlm-i Servet* adlı eserleri hariç, liberalizm çizgisi hâkim olmuştur. Bu liberalist literatüre klasikleşmiş şeklini veren ise Ohannes'in 1880'de çıkan *Mebâdi-i İlm-i Servet*'idir. Eser, bu dönemin ekonomi anlayışını kesin olarak yerleştiren Mehmed Cavit Bey'in *İlm-i İktisâd* kitabına kadar, Mülkiye'de geleceğin devlet adamlarının eğitiminde kullanılmıştır (Berkes, 1975, II:330-340).

1908 yılında, Ahmed Şuayb ve Filozof Rıza Tevfik ile birlikte yayımladığı *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimaiye Mecmuası*'nda, sonradan Milli İktisad Hareketi'ne katılmakla birlikte, liberal görüşleri savunan Mehmed Cavid Bey'in 1899-1901 yılları arasında İstanbul'da dört cilt olarak basılan *İlm-i İktisad*'ı ile 1913'de yine İstanbul'da basılan *Malumat-ı İktisadiyesi* ülkemizde o dönemin önde gelen çalışmaları sayılmıştır (Demir, 2007, III:118). Mehmed Cavid Bey ilk yazılarını "İlm-i Servet" adlı tefrikasıyla II. Abdülhamid zamanında *Servet-i Fünûn*'da yayınlamıştır. Sonradan Paul Leroy Beaulieu ve Caharles Gide'e dayanarak sözü geçen *İlm-i İktisad* kitabını yazmıştır. Bu eserde Sakızlı Ohannes ve Namık Kemal zamanından beri yerleşmiş serbest pazar ve ekonomik liberalizm görüşünü savunmuştur. Eserlerinde serbest pazar ekonomisini savunan ve korumacı ekonomiye daima karşı çıkan Mehmed Cavid'in liberal ekonomi görüşü devletin ekonomi politikasını oluşturuyordu (Ülken, 2005:161, 221, 345-346).

Şimdi Bahûr İsrâîl, önce Mehmed Cavid Bey'in Paul Leroy Beaulieu'dan alarak *İlm-i İktisâd* adlı eserinin başına koyduğunu söylediği ekonomi tanımını eleştirmektedir. Ona göre ekonomiyi, doğanın insanlara kendiliğinden vermediği yararları üretmek ve bundan yararlanmak için harcanacak insani girişimin etki ve etkinlik biçimi gösteren kanunları araştıran bir bilim olarak açıklayan bu tanım, düşünceye değil hafızaya yönelik yani ezbere yapılmış bir tanımdır. İsrâîl, Cavid Bey'in eserindeki, ekonomik ilişkilerin özel mülkiyet zemininde hür teşebbüs (*serbestî-i sa'y*) ile ortaya çıkan rekabet sayesinde gerçekleştiği, görüşüne karşı çıkmaktadır. Çünkü esas olan insanın, ihtiyaçlarıdır. İnsanın, ihtiyaçların yönlendirmesiyle çalıştığını, bedavacıardan (*meccânin*) başka herkes bilir. Yine Cavid Bey eserinin sonunda hazine malları (*emvâl-ı emîriye*), vergiler (*tekâlîf*), bütçe (*büdc*) ve genel borçlara (*duyûn-ı 'umûmiye*) dair bir açıklama yapmaktadır. Bu konulara ilişkin bilgiler mevcut kurumlarla ilgilidir. Çalışma hayatında (*hayât-ı ameliye*) bir değeri olmakla birlikte geçici olarak konulmuş kurallara bağlı olduğundan bilim (*fenn*) özelliği taşımaz.

Bahûr İsrâil, Cavid Bey'in bilhassa özel mülkiyet (*mülkiyet-i husûsiye*) konusuyla ilgili açıklamaları üzerinde durmaktadır. Mülkiyet hakkının (*hakk-ı mülkiyet*) kaynağı konusunda Cavid Bey'in kanun, alış, el koyma teorisi (*ibrâz ve istilâ nazariyesi*) ve toplumsal yarar olmak üzere dört neden ileri sürdüğünü ancak bu nedenlere ilişkin değerlendirmelerinin tutarsızlıklar içerdiğini söylemektedir. Şöyle ki eğer kanunla verilmiş olsaydı kanunla geri alınır diyerek mülkiyet hakkının kaynağının kanun olamayacağını ileri sürmektedir. Oysa burada doğal kanunla toplumsal kanunu karıştırmaktadır. Zira özel mülkiyet (*mülkiyet-i husûsiye*) "çekin" gibi kanıt gerektiren mutlak bir kanun değildir. Bu ise mülkiyetin kanunun değişmesiyle ortadan kaldırılabilceği anlamına gelir. El koyma teorisinin eskiden geçerli olduğunu söylemektedir. Öncelikle bu bir teori değildir. Tarih boyunca görülen bugün de geçerli olan bir elde etme yöntemidir (*usûl-i ibrâz*). Eski zamanlarda ve şimdi idari karışıklıklar yaratılarak boş arazilere, güçsüzlerin mallarına hatta zayıf ülkelere el konulmaktadır. Cavid Bey, mülkiyetin kaynağını, genelin yararı bunların toplamlarından ibarettir diyerek, bireysel yararlar da görmektedir. Oysa bireysel yararlar her zaman genel yararlar için uygun olmaz. Bireysel yararlar genel zarar doğurabilir.

Sadece Cavid Bey'i eleştirmekle yetinmeyen İsrâil, mülkiyetin doğuşuna dair kendi düşüncelerini açıklamaktan geri kalmaz. Öncelikle mülkiyet deyince, taşınır mallar (*emvâl-i menkûle*) ve taşınmazlar (*gayr-ı menkûle*) olarak ikiye ayırmak gerekir. Ayrıca insanların temel ortak kaygısı hayatlarını devam ettirmektir. Bu nedenle emek ürünü şeyler bireylerin mülkü sayılagelmıştır. Öte yandan bu kısmî bir nedendir. Arazi üzerinde edinilen mülkiyetlerde işgal ve el koymanın rolü reddedilemez. Önemli olan olayları, bu arada ekonomik olanları da gözlem, analiz ve sentez (*terkib*) yöntemine dayanarak açıklamaktır. Yoksa yapılan açıklamaları dinsel inanç gibi aşlamak ve bunlara iman edilmesini istemek hastalıklı bir anlayıştır. Ekonomide bu keyfi hastalıklı anlayış aşmış ortaya yeni bir anlayış konulmuştur. Bu Karl Marks'ın toplumcu ekonomi (*iktisâd-ı ictimâ'îye*) anlayışıdır. Bahûr İsrâil yazısını Karl Marks'ın ekonomi anlayışının yeni olan yönüne ve değerine işaret ederek bitirmektedir:

"Gözlem, analiz ve sentez (*terkib*) yöntemine dayanarak ve Karl Marks'ın eserinden alıntılarla kaleme aldığımız toplumcu ekonomide keyfî tanımlar yoktur. Öncelikle bütün ekonomik uygulamaların (*muâmelât-ı iktisâdiye*) temeli olan madde yani "meta" (*mâl*) konumu, toplumsal özellikleri, durumları açısından incelenmekte ve ondan dallanıp budaklanan analiz çizgileri izlenerek üretim ve tüketim alanında oluşan bütün olaylar gözlemleyici bakıştan geçirilmektedir. Bütün parçalar birbirini tamamlamakta ve sağlam bir bütün oluşturmaktadır. Bu gibi yayınlar ile çevremizde bir devrim (*inkilâb*) düşüncesi meydana getirmeyi başarılırsak kendimizi mutlu sayacağız" (*Ceride-i Felsefiye*, I:26-31).

Dağınık Düşünceler: “Mesele Çalmak ile Çalışmak Arasındadır”

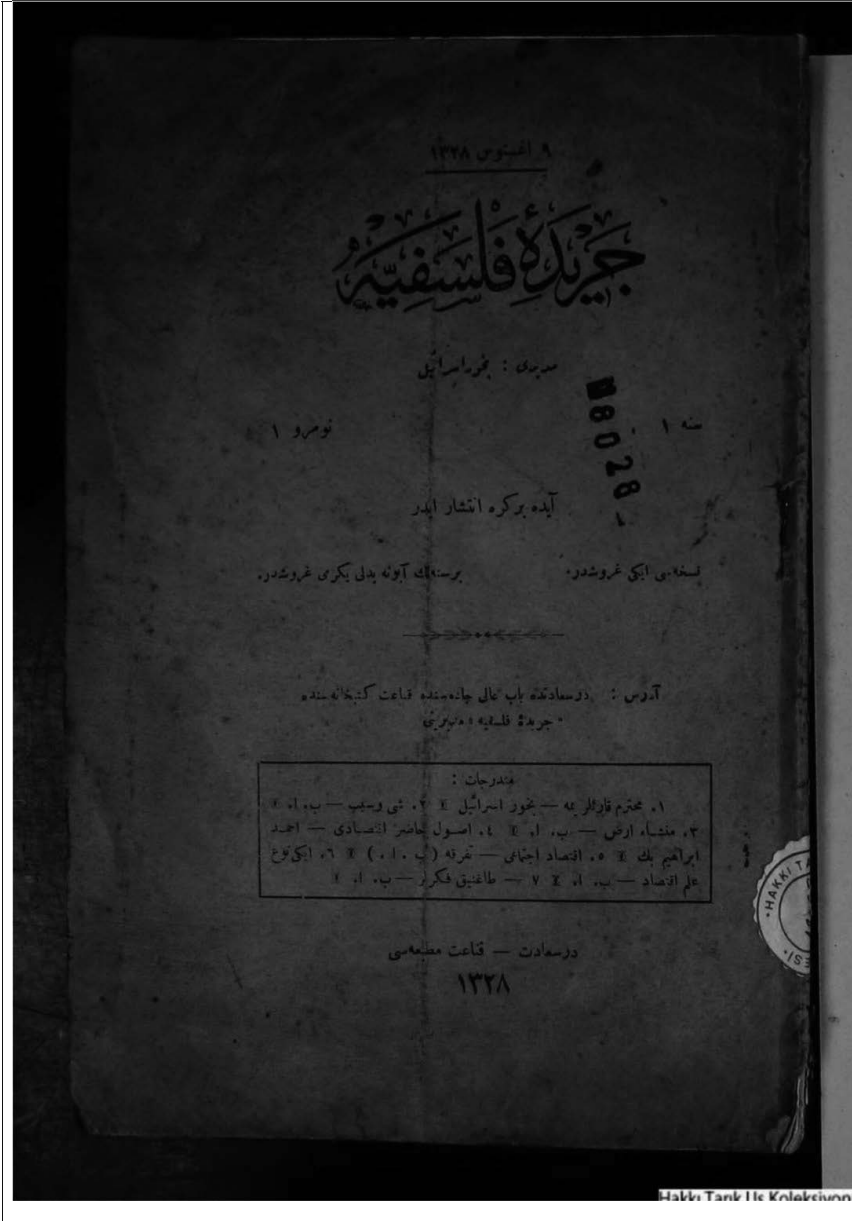
Derginin “Dağınık Fikirler” başlığını taşıyan son yazısı yine Bahûr İsrâîl tarafından kaleme alınmıştır. Çok kısa olan bu yazıda İsrail, ekonomi biliminin bakış açısından ele aldığı birtakım kavramlar ve konular hakkındaki düşüncelerini açıklamaktadır. Örneğin medeniyet kavramını, kardeşlik ve barış içinde işbirliği (*teşrik-i mesâ'i*) yaparak mutluluk üretmek, olarak anlamaktadır. Yine yazar, sevgi ve düşmanlığın ikisinin de aynı nedenden yani kişinin kendine yetememesi ve ihtiyaçları için çevresine yönelik saldırısından kaynaklandığını düşünmektedir. Bahûr İsrâîl'in son aforizmasında “emek” (*sa'y*) ile “hırsızlığı” (*sirkat*) ilişkilendirdiği görülmektedir. Buna göre, “emek” bir şey elde etmek amacıyla yöneldiğimiz doğanın gösterdiği dirence (*mukâvemet*) karşı ortaya koyduğumuz faaliyetin adıdır. Aynı şey toplumda olursa buradaki ele geçirmeye “hırsızlık” denir: “*Mesele çalmak ile çalışmak arasındadır. Bence, çalışmada değil, asıl çalmakta şeyn [ayıp] vardır, her ne kadar birincisi tenperverânca ma'yûb [ayıplanmış] ise de ...*” (*Ceride-i Felsefiye*, I:32).

Sonuç

1908'de Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Osmanlı'da ortaya çıkan düşünsel politik hareketlerden biri de sosyalizmdir. Hareket başlangıçta Bulgar, Rum, Yahudi, Ermeni gibi Müslüman olmayan topluluklar arasında dar bir çerçevede ortaya çıkmış, kurulan işçi örgütlerinin birleşerek konfederasyonlar oluşturmasıyla zamanla etkisini artırmaya çalışmıştır. Osmanlı Türkleri tarafından kurulan ilk sosyalist parti ise Eylül 1910'da Hüseyin Hilmi öncülüğündeki Osmanlı Sosyalist Fırkası olmuştur. Hüseyin Hilmi, bu partiden biraz önce Şubat tarafından 1910'dan itibaren *İştirak* adıyla bir de dergi çıkarmıştır. Dergi, ideolojik amaçları nedeniyle sık sık kapatılıp açıldığından yayını aralıklarla sürdürebilmiştir. Bu gazeteye ilaveten hareketin görüşleri doğrultusunda *İnsaniyet*, *Sosyalist*, *Medeniyet* gibi başka dergilerin yayınladığı da bilinmektedir. Sadece tek sayı çıkarılmış gibi görünen *Ceride-i Felsefiye*'yi de bu sosyalist dergiler arasına katmak doğru olacaktır. Bahûr İsrâîl'in, dergideki ifadelerinden, II. Meşrutiyet ile başlayan süreci sosyalist bir devrime (*inkilâb*) dönüştürmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Derginin akibeti bilinmemektedir. Belki de bu devrimci söylemi yüzünden birinci sayıdan hemen sonra kapatılmıştır. Dergideki, Fransızcasından yayımına başlanan *Kapital* tefrikasının ülkemizde ilk olduğunu düşünülebilir. Bunu derginin bilim ve felsefe tarihimiz açısından en önemli özelliği olarak niteleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı sosyalist hareketinin içine, *Ceride-i Felsefiye*'den başka müdürü Bahûr İsrâîl ile dergi de sadece yine Fransızca'dan bir tane tercüme yazısı bulunan Ahmed İbrahim'i de katmak gerektiğini söyleyebiliriz. Öte yandan derginin bu ilk ve belki de tek sayısı çıkarken, Ekim 1912'de tamamen kapatılacak olsa da *İştirak*'in de yayımına devam etmekte olduğunu belirtmek gerekir. Bu durum *Ceride-i Felsefiye* müdürü ve yazarının hareketin başka bir koluna dâhil olabileceğine de yorulabilir.

Kaynakça

- Berkes, Niyazi. (1975), *Türkiye İktisat Tarihi*, (Cilt 2), İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ceride-i Felsefiye*, (9 Ağustos 1328), Sayı 1, Dersâdet (İstanbul): Kanâat Matbaası.
- Demir, Remzi. (2007), *Philosophia Ottomanica Osmanlı Dönemi'nde Türk Felsefesi*, (Cilt 3), Ankara: Lotus.
- Duman, Hasan. (1986), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Kataloğu 1828-1928*, İstanbul.
- Gribbin, John. (2013), *Bilim Tarihi*, Çeviren: Barış Gönülşen, İstanbul: Alfa
- Korlaelçi, Murtaza. (1986), *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Marks, Karl. (2003), *Kapital*, Çeviren: Alaattin Bilgi, (Cilt 1), Eriş Yayınları.
- Özen, M. Nihat. (1941), *Son Asır Türk Edebiyatı*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Ülken, H. Ziya. (2005), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yıldırım, Cemal (1999), *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ceride-i Felsefiye Ağustos 1328, Sene 1, Numara 1, Dış kapak sayfası

اقتصاد اجتماعی

برنجی قسم

مال

۱- ثروتك شكل ابتدائى ، مستحصلى طرفندن استهلاك ايدلمه يوب مبادله ، فروخته تخصیص اولنان ما-ه دركه بواعتبار ايله مال نامنى آير .

قيمت استهلاكيه وقيمت تجاربه

۲- مختلف الجنس ايكي ماده ، خواص مخصوصه لرينه كوره ، آيرى آيرى احتياجلك تظميننه خادم اولور . ايكي-ده برر فائده تاامين ايدر .

برشى ، مال عد اولنه بيلمك ايجون مطابعا احتياجات بشريه دن بر ويا برقاچلك استيفاسنه خادم ، يعنى فائده لى اولميدر . بر ماده نك حين استعمال واستهلاكنده تظاهرا ايدن فائده اوماده يه قيمت استهلاكيه وصفنى ويرر .

Ceride-i Felsefiye, sayfa 19. *Kapital* tefrikasının başladığı Mal (Meta) başlıklı bölüm.